

Rochus van Montpellier, pelgrim en pestlijder, † 1327

Feestdag: 16 augustus

In de late middeleeuwen is Rochus is de 'pestheilige' bij uitstek. Hij leefde kort voordat de Zwarte Dood in het midden van de 14de eeuw door Europa trok en miljoenen mensenlevens eiste. Rochus is niet alleen beschermheilige tegen de pest, maar ook tegen puisten, schurft, pijn aan de voeten, zweren en andere besmettelijke ziektes van mens en dier, zoals hondsdolheid en veepest.

Hij is patroonheilige van de gevangenen, zieken, ziekenhuizen, gasthuizen, hospitalen, artsen, chirurgen, apothekers en doodgravers; ook van de kunsthandelaars; boeren, hoveniers, hopbouwers en wijnbouwers; bezembinders, stratenmakers, schrijnwerkers en vuurwerkmakers; daarnaast nog van zeevaarders en wagenmakers.

Hij is onder andere ook patroonheilige van de steden Montpellier, Parma en Venetië.

Getijdenboek, Noord-Nederland, ca. 1495

Perkament, Latijn, 113 x 81 mm

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek [KB, 135 G 19]

Folio 143 verso: Rochus

Gebedenboek, Antwerpen, ca. 1525

Perkament, Nederlands, 157 x 110 (100 x 67) mm

Den Haag, Museum Meermanno [RMMW, 10 E 4]

Folio 95 recto: Rochus

Hij wordt afgebeeld als een pelgrim op weg naar Rome: staf in de hand, korte pelgrimsmantel, knapzak en hoed. Hij draagt hoge, slappe laarzen en trekt zijn kleeft op om de pestbuil op zijn bovenbeen te tonen. In vroege voorstellingen trekt hij dit kleeft zeer hoog op maar omdat men dit later onzedig vond werd de wonde juist boven de knie geplaatst.

Hij is haast altijd vergezeld van een hond die naar hem opkijkt en een broodje in de muil houdt. Vaak staat een engel klaar met een zalfpotje en een spatel om de wonde te verzorgen, omdat, volgens de Franse levensbeschrijving, Rochus medicijnen zou gestudeerd hebben aan de school voor chirurgijns in Montpellier.

Het leven van deze legendarische heilige is alleen via latere levensbeschrijvingen bekend, zoals zijn *Vita*, geschreven in 1478 door de Venetiaan Francesco Diedo. Er zijn uit het eind van de vijftiende eeuw minstens vier gedrukte uitgaven bekend.

Rochus komt – uiteraard – niet voor in het meest gelezen boek na de Bijbel, de *Legenda aurea* of *Gulden Legende*, een verzameling heiligenlevens omstreeks 1260 samengesteld door de dominicanenmonnik Jacobus de Voragine, bisschop van Genua.

Hoewel nooit officieel heilig verklaard werd de verering van Rochus wel goedgekeurd op het concilie van Konstanz (1414-1418). Nadat hij al twee eeuwen lang in de vieringen van de kerk werd aangeropen, heeft paus Gregorius XIV (1590-1591) hem uiteindelijk toegevoegd aan het *Martyrologium Romanum*, de lijst van martelaren en heiligen die door de Rooms-katholieke Kerk erkend worden.

Gebedenboek van Johanna van Gistel, Gent, ca. 1516

Perkament, Latijn, Nederlands en Frans, 150 x 105 (95 x 65) mm

Londen, British Library [Egerton 2125]

Folio 209 verso: Rochus

Rochus werd geboren te Montpellier in 1295 als zoon van rijke ouders. Hij studeerde enige tijd medicijnen, maar na de dood van zijn ouders schonk hij al zijn bezittingen aan de armen en trok naar Italië als pelgrim en bedelaar. Op zijn reizen in Italië genas hij veel pestlijders door het uitspreken van gebeden.

Toen hij in Piacenza ook zelf door de ziekte werd aangetast, trok hij zich in de eenzaamheid terug, waar hij door een engel werd verpleegd, terwijl een hond hem iedere dag een brood bracht en zijn zweren likte. Hij stierf omstreeks 1327.

Tegen het eind van de vijftiende eeuw, en vooral in het begin van de zestiende, komt Rochus voor in de Suffragiën - korte gebeden tot bepaalde heiligen – in gebeden- en getijdenboeken. Een mooi voorbeeld uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (met dank aan Annette Oud voor de transcriptie).

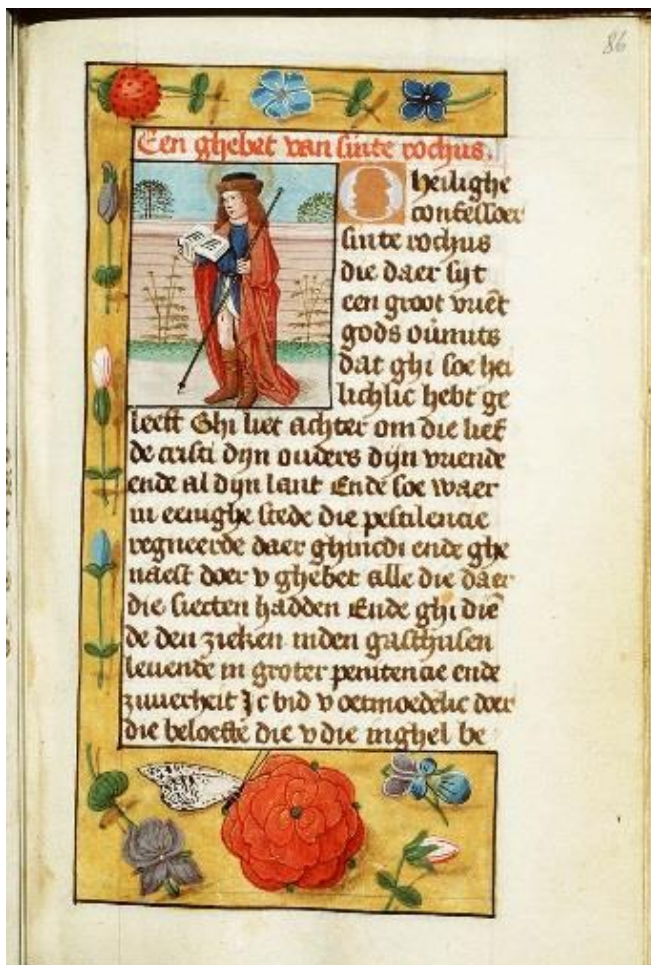
Getijden- en gebedenboek, Vlaanderen, ca. 1490-1500

Perkament, Nederlands, 162 x 110 (104 x 63) mm

Miniatuur 42 x 33 mm

Den Haag, Koninklijke Bibliotheek [KB, 134 C 47]

Folio 86 recto: Rochus

Een ghebet van sinte rochus.

O heilighe confesser sinte rochus die daer sijt een groot vriend gods vermits dat ghi soe heilichlic hebt geleefd

Ghi liet achter om die liefde cristi dijn ouders dijn vriende ende al dijn lant

Ende soe waer in eenighe stede die pestilencie regneerde daer ghincdi ende ghe naest doer u ghebet alle die daer siecken hadden

Ende ghi diende den zieken in den gasthusen levende in groter penitencie ende zuiverheit

Ic bid u oetmoedelic doer die belofte die u die inghel be

(Het gebed gaat verder op de volgende bladzijde. Helaas wordt deze bladzijde niet weergegeven op de website van de Koninklijke Bibliotheek)

Ook voor Duitse en vooral Italiaanse schilders was Rochus een geliefd onderwerp.

Anoniem, *De engel behandelt de wond van Rochus*, ca. 1490

München, Bayerisches Nationalmuseum

Detail

Meester van het Schwabacher Crispiner Altar, *Sebastianus, Martinus en Rochus*, ca. 1500

Olieverf op paneel, 51 x 73,5 cm

Privécollectie

Detail: bovenbeen van Rochus

Op de voorstelling van een anonieme meester uit ca. 1490, zien we hoe een engel een pestbuil doorprikt – meer getrouw aan de werkelijkheid dan de meeste voorstellingen met een open, bloedende wond zoals op deze niets aan de verbeelding overlatende afbeelding.

Bartolomeo Vivarini, *Rochus*, 1480

Olieverf en tempera op paneel, 138 x 59 cm

Venetië (Giudecca), Kerk Sant'Eufemia

Op een paneelschildering van Bartolomeo Vivarini in de kerk van de heilige Eufemia* in Venetië, zit de wond niet op het rechter, maar op het linkerbeen, en veel hoger op het been dan op de meeste afbeeldingen.

Dat is meer in overeenstemming met de werkelijkheid; pestbuilen bevonden zich namelijk in de liesstreek.

*Eufemia van Aquilea (ook van Venetië), martelares, met Dorothea, Thecla & Erasma; uit de 1ste eeuw. De vier martelaressen worden vooral vereerd in Venetië, Ravenna en Aquilea.

Carlo Crivelli, *Rochus*, ca. 1493

Tempera en olieverf op paneel, 43 x 12 cm
Londen, Wallace Collection

Carlo Crivelli, *Sebastianus*, ca. 1493

Tempera en olieverf op paneel, 42 x 10 cm
Milaan, Museo Poldi Pezzoli

De afbeelding van Carlo Crivelli behoort tot wat men later als onzedige voorstellingen zou beschouwen. Hij heeft de (elegante) heilige een soort onderbroek aangetrokken om de wond zo dicht als mogelijk bij de lies te kunnen aanbrengen.

Het paneeltje heeft – samen met Sebastianus – deel uitgemaakt van een verloren gegaan altaarstuk.

Moretto da Brescia, *Rochus en de engel*, ca. 1545

Olieverf op doek, 227 x 151 cm
Budapest, Szépművészeti Múzeum

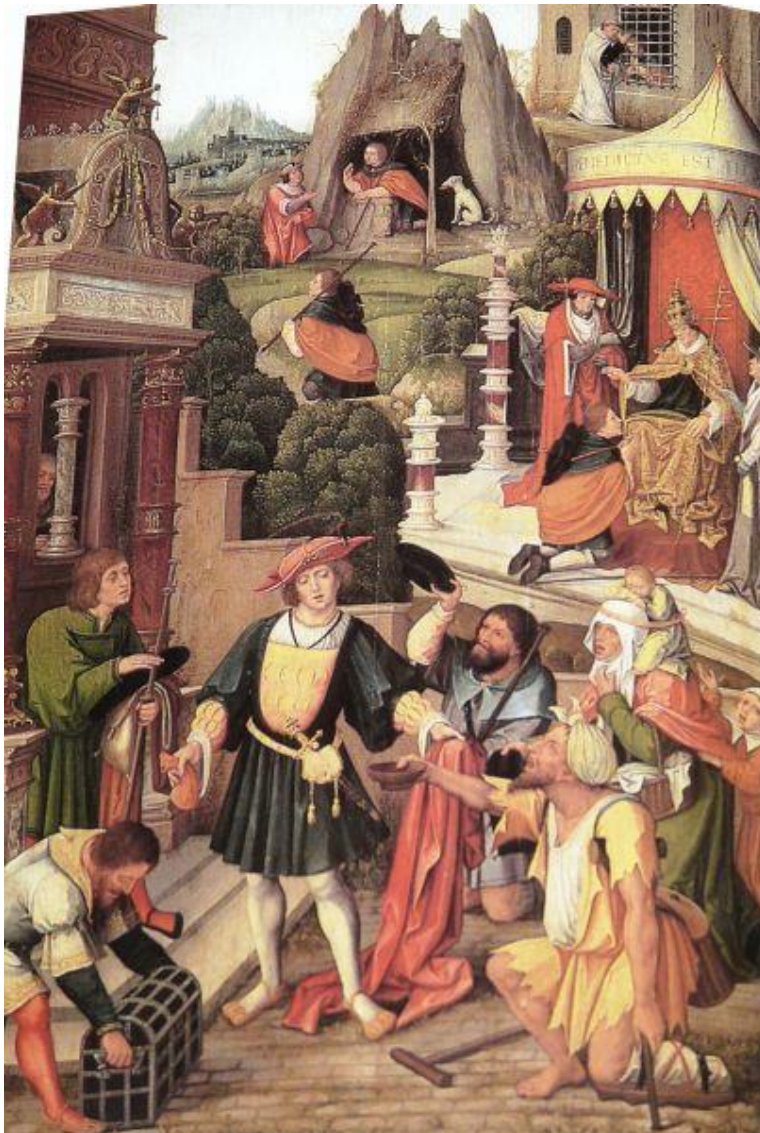

Moretto da Brescia, een schilder die gerekend wordt tot de Venetiaanse School, heeft er een idyllisch tafereeltje van gemaakt.

Die legende ende dat leven des gloriosen confessoers Sinte Rochus. De incunabel (uitgegeven te Hasselt in 1488) met de eerste Middelnederlandse tekst over het leven van Rochus, wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel wordt een incunabel bewaard

Anonieme meester, *Legende van de heilige Rochus*, 1ste helft 16de eeuw

Olieverf op paneel, 63 x 100,5 cm
Brugge, Groeningemuseum

De paneelschildering uit de omgeving van Bernard van Orley in het Groeningemuseum in Brugge is gebaseerd op deze tekst. In zigzaglijn worden enkele scènes afgebeeld.

Op de voorgrond deelt Rochus de bezittingen, die hij van zijn ouders erfde, uit aan de armen en maakt aanstalten om als pelgrim naar Italië te trekken. Een dienaar houdt een pelgrimskleed, -staf en -hoed gereed

In Rome wordt hij door de paus ontvangen en gezegend waarna Rochus zijn pelgrimstocht verderzet.

Door de pest besmet trekt de heilige zich eenzaam in de natuur terug. Hij wordt ontdekt door een naburige landjonker, doordat zijn hond er elke dag met een homp brood vandoor ging.

Zoals het in een verhaal over een heilige gaat zal de schatrijke landjonker zich tot de armoede bekeren.

Bij zijn terugkomst in zijn geboortestad Montpellier herkent niemand hem, en wordt hij, verdacht van spionage, door zijn oom gevangen gezet. Daar leefde hij nog vijf – volgens andere bronnen acht – jaar. Vooraleer te sterven spreekt Rochus de biecht.

Rochus en Venetië

Venetië werd regelmatig getroffen door pestepidemieën. Geen wonder dat pestheiligen er bijzondere verering genoten. Om bescherming af te smeken, of als dank omdat een pestepidemie voorbij was, werden niet alleen altaarstukken vervaardigd – zoals in 1487 de *Pala di San Giobbe* van Bellini – maar zelfs kerken gebouwd. Het sprekendste voorbeeld is de in 1630 gestichte grote barokkerk Santa Maria della Salute aan de ingang van het Canal Grande, een van de indrukwekkendste gebouwen van Venetië.

Giovanni Bellini, *Pala di San Giobbe*, tussen 1478 en 1485

(Tronende Madonna met Kind met musicerende engelen te midden van de heiligen Franciscus, Johannes de Doper, Job, Dominicus, Sebastiaan en Lodewijk van Toulouse)

Olieverf en tempera op paneel, 471 x 258 cm
Venetië, Galleria dell' Accademia

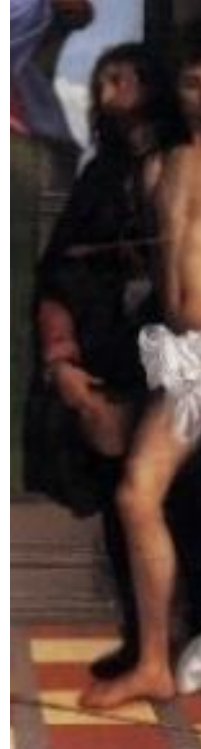
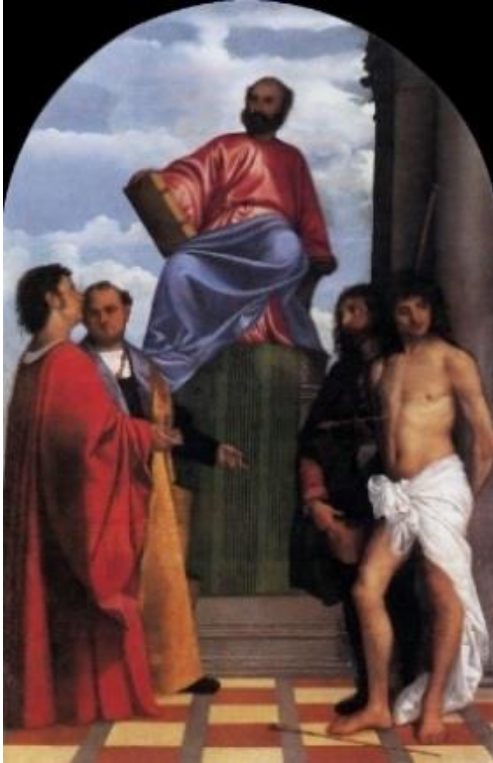

Dit enorme schilderij dat ook in vorige bijdrage aan de orde kwam, is genoemd naar de plaats van herkomst, de aan de heiligen Job en Bernardus gewijde franciscaner kerk San Giobbe in Venetië.

Job als pestheilige bleef populair tot de zestiende eeuw. Bellini heeft hem hier niet alleen afgebeeld als pestheilige, maar vooral als patroonheilige van de kerk waarvoor het altaarstuk bestemd was.

Titiaan, De H. Marcus, tronend tussen de heiligen Cosmas, Damianus, Rochus en Sebastiaan, 1510

Olieverf op paneel, 230 x 149 cm
Venetië, Santa Maria della Salute

In de sacristie van de Santa Maria della Salute hangt een vroeg werk van Titiaan, een altaarstuk waarop Marcus, de patroonheilige van Venetië, wordt afgebeeld, omringd door de vier zogenaamde 'pestheiligen': Cosmas en Damianus, Rochus en Sebastiaan (zie vorige bijdrage). Dertig jaar nadat Bellini Job als pestheilige afbeeldde, heeft Titiaan hem vervangen door de inmiddels in Venetië zeer populaire Rochus.

De afbeeldingen van Job als pestheilige werden in Venetië verdrongen door Rochus nadat in 1485 zijn relieken (mogelijk na diefstal) uit Montpellier werden overgebracht. In dat jaar werd de **Scuola Grande di San Rocco** gesticht, een broederschap die geheel in de lijn van haar patroonheilige zich bezighield met de verzorging van zieken.

De financiering voor de bouw (1515-1549) en de decoratie van de huidige Scuola was grotendeels afkomstig van Venetianen die geloofden dat de H. Rochus hen had gered van de pest. Van 1564 tot 1587 werkte Tintoretto, naar men zegt helemaal alleen maar vaak aangemoedigd door muzikanten, dag in dag uit aan de decoratie van de muren en de plafonds van deze invloedrijke Scuola. De opdracht voor deze gigantische onderneming heeft hij op listige wijze in de wacht weten te slepen. (Maar dat is een verhaal op zich).

Tintoretto, *Rochus in de gevangenis*, 1567

Olieverf op doek, 300 x 670 cm

Venetië, Scuola Grande di San Rocco

Louis Couperus in *Uit blanke steden onder blauwe lucht: De Scuola di San Rocco* is niet eene 'leerschool': zij is het prachtige paleis eener schatrijke broederschap, die zich ten doel stelde, niet alleen het gebeente van San Rocco te bewaren en te vereeren, maar vooral armen en zieken op te zoeken en te verzorgen, vooral zij die door de pest werden bezocht, welke ziekte, om Venetië's voortdurende aanraking met het oosten, telkens inboorlingen teisterde. In de groote zalen dezer Scuola leeren wij Tintoretto eerst kennen in geheel zijn veelzijdig meesterschap. [...] zijn koloriet zal ons nog doffer en gedempter, nog bruiner en donkerblauwer melancholiek, eentonig en somber toe schijnen dan elders.

Volgens de legende werd Rochus enkele dagen voor zijn dood in zijn kerker gewekt door een verblindend licht: een glanzende engel bracht hem de tijding dat hij voortaan de patroon zou zijn van de pestlijders.

Dit is een van de twee enorme schilderijen (het andere is *Rochus in het hospitaal*) die Tintoretto schilderde voor de bovenzaal van de Scuola Grande di San Rocco in Venetië.

Zelfs *in situ* kost het moeite de vele figuren te onderscheiden: het koloriet van de meeste schilderijen is erg donker en bovendien is, wegens de zonwering, de zaal in het halfduister gehuld.

Henry James (*Italian Hours*) had er duidelijk moeite mee: Niets toch kan droeviger zijn dan de grote verzameling Tintoretto's in de San Rocco. Een onherstelbare zwarteid daalt snel over hen allen neer, en ze fronsen naar je in de sombere pracht van hun grote zalen als lugubere, schemerige spoken van schilderijen.

Tintoretto, *Rochus en Sebastianus*, 1579

Olieverf op doek, 250 x 80 cm

Venetië, Scuola Grande di San Rocco

Op de achterwand van de bovenzaal schilderde Tintoretto Rochus en de andere bekende pestheilige Sebastianus. Rochus wordt afgebeeld zonder hond of engel, de wond op zijn bovenbeen is duidelijk zichtbaar.

Een juweeltje in het Catharijneconvent

Dit notenhouten beeldje uit de Zuidelijke Nederlanden is hier en daar nog bedekt met verf en restjes bladgoud. Het beeldje is omstreeks 1500 vervaardigd en staat op een voetstuk bedekt met strippen ijzer met spijker-gaten.

Waarschijnlijk stond het beeldje op een staf, die door de Rochusbroederschap werd gedragen tijdens de processies. Deze broederschap richtte zich op het verzorgen van zieken, ook van de pestlijders, en op het begraven van de doden.

Het engeltje verzorgt een grote pestbuil van Rochus en hij krijgt een stuk brood van het hondje. Hij steunt op een pelgrimsstaf.

Peter Paul Rubens, De heilige Rochus door Christus aangesteld als patroonheilige van de pestlijders, 1632-26

Olieverf op doek, 412 x 258 cm

Aalst (B), Sint-Martinuskerk

Tot slot een schilderij dat ik in mijn jeugd tijdens bezoeken aan de Sint-Martinuskerk in de naburige stad Aalst, meerdere malen gezien moet hebben. Ik moet wel bekennen dat ik het nooit zo goed bekeken heb als tijdens het schrijven van deze bijdrage.

Leen Huet in Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen (april 2019): [In de zuidelijke zijbeuk van de Sint-Martinuskerk in Aalst hangt een Topstuk van de Vlaamse Gemeenschap: De Heilige Rochus door Christus aangesteld tot patroon van de pestlijders van Peter Paul Rubens.](#)

Het Aalsterse gilde van hophandelaren leende in 1619 achthonderd gulden om een altaar op te richten. Het gilde bestelde een schilderij van hun patroonheilige Sint-Rochus bij Peter Paul Rubens in Antwerpen. De opdracht omvatte ook twee kleinere taferelen voor de predella en een mooie Madonna om het centrale paneel te bekronen.

De Aalstenaars mogen hun hopkooplui wel dankbaar zijn voor deze door-dachte investering. Het ensemble is hier nog altijd te bewonderen, gevat in een aantrekkelijk houten portiekaltaar.

Rubens woonde acht jaar lang in Italië en bewonderde het werk van Tintoretto. Hij heeft de schilderijen van deze meester in de Scuola di San Rocco vrijwel zeker gezien.

Voor zijn schilderij in Aalst creëerde hij echter een heel eigen, verticale compositie in twee registers. Deze indeling zou hij meermaals met succes gebruiken om wonderdadige heiligen weer te geven, samen met de mensen die van hun hulp mochten genieten.

In het bovenste gedeelte van het schilderij zien we Rochus in zijn typische pelgrimsplunje: schoudermanteltje, stok en breedgerande hoed. Hij knielt neer op een terras en kijkt over zijn schouder naar Christus, die in een vuurrood gewaad achter hem oprijst. Christus wijst Rochus op een sierlijke engel in een goudgele mantel, die

een bord met een belofte vasthoudt: *Eris in peste patronus*. U zult een beschermer zijn in tijden van pest.

Rubens documenteerde zich altijd goed: hij baseerde zich op zestiende-eeuwse geschriften over Rochus. Daarin staat te lezen dat Rochus van een engel de schriftelijke bevestiging ontving, pestslachtoffers te kunnen helpen.

Rochus wordt vooral vereerd in Italië, Duitsland en Vlaanderen. In *Heiligen in het Oosten* van G.S. Hoekstra komt Rochus niet voor.

Hengelo, 11 november 2020
Jeanne van der Stappen - Heyvaert